

EWA RASZEJA-TOBJASZ
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

UWAGI O SYTUACJI RYNKOWEJ W ROKU 1960/61

Światową produkcję rolniczą w 1960/61 r. cechowała wyraźna tendencja rosnąca, którą przypisać należy z jednej strony korzystnym warunkom vegetacyjnym, a z drugiej strony pewnemu rozszerzeniu powierzchni uprawnych.

Zbiory, w większości regionów świata, były wyższe w porównaniu z rokiem ubiegłym. Zanotować należy rekordowe zbiory kakao, pszenicy, zbóż paszowych, ryżu, cukru, tytoniu, bawełny, tłuszczów i oleju.

Wartość światowego obrotu płodami rolnymi w 1960 r. była nieco wyższa w porównaniu z latami poprzednimi, przede wszystkim w wyniku wzrostu ilościowego, a także częściowo w wyniku wyższych cen bawełny, herbaty, niektórych tłuszczów i olejów.

Import produktów rolniczych do Wielkiej Brytanii (stanowiący około 20% w światowym imporcie) był wartościowo o 4% wyższy w porównaniu z 1955 r. Podobnie import do Niemiec Zachodnich, Francji, Włoch (około 25% światowego importu) przewyższał poziom 1959 r. Poważnie natomiast zmniejszył się import produktów rolniczych do Stanów Zjednoczonych (stanowiący 25% w światowym imporcie). Na przestrzeni jedenastu miesięcy 1960 roku wartość jego spadła o 5% w porównaniu z analogicznym okresem 1959 r. Spadek ten nastąpił przede wszystkim w wyniku zmniejszenia importu kawy (6 procent), kauczuku (14 procent), wełny (10 procent) i wołowiny (20 procent).

W dziedzinie eksportu płodów rolnych najpoważniejszy wzrost przypada na Stany Zjednoczone (największy światowy eksporter). Wielkość eksportu na przestrzeni siedmiu miesięcy od 1 lipca 1960 r. do 31 stycznia 1961 r. osiągnęła sumę 1 435,3 mln dolarów. Suma ta przekracza znacznie poziom osiągnięty na przestrzeni 12 miesięcy w latach ubiegłych.

Niemniej w szeregu państwach eksportujących płody rolne, w szczególności państwach słabo rozwiniętych gospodarczo, wpływy z eksportu uległy zmniejszeniu. Dotyczy to państw bazujących na eksporcie kakao, kawy, wełny i kauczuku. Przypisać to należy zarówno obniżce cen, jak również trudnościom zbytu.

Wartość eksportu dwóch najważniejszych artykułów w obrocie międzynarodowym kawy i wełny uległa zmniejszeniu, podobnie eksport kauczuku był niższy, w wyniku wzrostu średnich cen.

Wpływ ze sprzedaży australijskiej wełny w okresie lipiec 1960 — styczeń 1961 był o 12 procent niższy w porównaniu z analogicznym okresem roku ubiegłego. Eksport kakao z Nigerii w 1960 r. był o 15 procent niższy niż w roku 1959. Wpływ z eksportu tej samej ilości masła duńskiego w 1960 r. był o 18% niższy niż w roku 1959.

Na rynkach wewnętrznych krajów kapitalistycznych, jak i na rynku światowym produktów rolnych następuje dysproporcja między podażą i popytem. Tendencja szybszego wzrostu produkcji niż konsumpcji stanowi wynik szeregu czynników natury ekonomicznej i technologicznej.

Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat nastąpił zarówno poważny wzrost wydajności z jednostki powierzchni, jak i znaczne rozszerzenie powierzchni uprawnych. Zjawisko to przypisać należy z jednej strony wielkiemu postępowi w dziedzinie badań naukowych i technicznych, jak i polityce subsydiowania rolnictwa przez

poszczególne rządy. Dla przykładu w omawianym okresie produkcja cukru wzrosła trzykrotnie w takich krajach jak Indie, Brazylia, Meksyk i Turcja.

Trzykrotnie wzrosło zużycie nawozów mineralnych i jakkolwiek najpoważniejszy wzrost nastąpił w Ameryce Północnej istotny postęp zanotować należy w krajach Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej.

Uwieńczone powodzeniem prace odmianowe oraz skuteczne zwalczanie szkodników pozwoliły na zwiększenie produkcji kakao w Ghanie (około jednej trzeciej zbiorów światowych) o blisko 60% w porównaniu z 1953 r., Nigerii o 80% i Brazylii o 25%.

Wielki postęp w dziedzinie prac hodowlanych pozwolił przy nieznacznym rozszerzeniu pogłowia bydła w krajach Europy Zachodniej, w Ameryce Północnej zwiększyć uzyskiwaną produkcję mleka w porównaniu z okresem przedwojennym o 20—30 procent.

Tabela 1

Zapasy niektórych produktów rolnych w porównaniu z produkcją i eksportem^a
(tys. ton)

Wyszczególnienie	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61 (szacunek)	1961/62 (przewidywanie)
Pszenica					
zapasy ^b	47 700	43 800	53 600	53 200	59 600
produkcja	125 900	139 000	135 000	141 000	—
eksport łącznie z mąką pszenną ^c	29 310	30 850	31 890	—	—
Kukurydza					
zapasy ^d	36 100	37 400	38 900	45 700	50 800
produkcja	139 700	151 700	166 800	170 000	—
eksport ^e	8 290	9 110	10 880	—	—
Łącznie zboża pastewne^f					
zapasy	51 000	58 700	66 000	72 000	80 000
produkcja	289 000	308 000	316 000	325 000	—
eksport ^c	18 250	19 760	21 350	20 000	—
Kawa					
zapasy ^e	692	1 147	1 791	3 108	3500—3600
produkcja	3 156	3 506	4 573	3 827	—
eksport	2 240	2 348	2 550	—	—

^a Wyłączając Związek Radziecki, Europę Wschodnią oraz Chiny.

^b Stany Zjedn. (1 lipiec), Kanada (1 sierpień), Argentyna i Australia (1 wrzesień).

^c Włączając eksport ze Związkiem Radzieckim i Chinami, wyłączając natomiast obrót pomiędzy krajami socjalistycznymi.

^d Stany Zjednoczone (1 październik).

^e Brazylia, Kolumbia, Stany Zjednoczone (30 czerwiec).

^f Włączając mieszanki zbożowe i żyto.

Z drugiej strony poza sygnalizowanym tutaj wzrostem podaży zanotować należy, że popyt na szereg ważnych surowców pochodzenia rolniczego (bawełna, wełna, kauczuk naturalny) wzrósł w znacznie mniejszym stopniu w krajach rozwiniętych gospodarczo niż produkcja przemysłowa i dochód narodowy. Wspomniana sytuacja uwarunkowana jest szeregiem przesłanek. Do najważniejszych zaliczyć by należało względny spadek znaczenia przemysłu tekstylnego w ekonomice krajów rozwiniętych gospodarczo, możliwość uzyskania wspomnianych produktów na drodze syntezy chemicznej (włókna syntetyczne, kauczuk syntetyczny, masy plastyczne itd.).

Zapotrzebowanie na artykuły żywnościowe w krajach rozwiniętych gospodarczo wzrastało wolniej niż realne dochody ludności. Równocześnie polityka poszczególnych

rządów zmierzała do zapewnienia maksymalnej samowystarczalności w dziedzinie produkcji rolniczej.

Spadek ogólnego tempa rozwoju gospodarczego szeregu uprzemysłowionych państw spowodował szereg reperkusji na międzynarodowym rynku produktów rolniczych. W Stanach Zjednoczonych poczynając od pierwszego kwartału 1960 r. zanotować należy zahamowanie tempa wzrostu produkcji przemysłowej. Podobne zjawisko obserwujemy w Kanadzie i Wielkiej Brytanii.

Produkcja przemysłowa w Krajach Wspólnego Rynku była wyższa w porównaniu z 1959 r., jakkolwiek tempo wzrostu poczęło wyraźnie słabnąć w drugim kwartale 1960 r.¹ W uprzemysłowionych krajach Europy Zachodniej zanotować należy ograniczenie eksportu (w szczególności dotyczy to eksportu do Stanów Zjednoczonych)².

Zjawisko to znalazło swoje odbicie w kształtowaniu się sytuacji na rynku pracy szeregu krajów Europy Zachodniej. Szybko rozwijający się w 1959 r. obrót międzynarodowy, uległ zahamowaniu wiosną 1960, a globalna wielkość eksportu światowego pozostała niezmienną na przestrzeni dziewięciu miesięcy 1960 r.

Jakkolwiek notowana w 1960 r. recesja gospodarcza nie spowodowała istotnych przesunięć na rynku produktów rolnych, to przyczyniła się niezawodnie do obniżki cen na niektóre surowce pochodzenia rolniczego.

Gromadzące się zapasy szeregu artykułów stają się czynnikiem przesądającym o kształtowaniu się sytuacji na międzynarodowym rynku rolniczym. Rozmiary gromadzących się nadwyżek (przy aktualnie istniejącym poziomie cen) ilustruje tabela 1, która zawiera również informacje o przewidywanym poziomie nadwyżek w 1961/62 r., w oparciu o analizę sytuacji rynkowej w marcu 1961 r.

Tabela 2

Wskaźniki cen produktów pochodzenia rolniczego w międzynarodowym obrocie towarowym 1956—61 (1957 = 100)

Lata	Ogółem		Żywność		Surowce pochodzenia rolniczego	
	I ^a	II ^b	I ^a	II ^b	I ^a	II ^b
1956	100	101	99	101	100	102
1957	100	100	100	100	100	100
1958	93	90	96	95	89	83
1959	92	91	91	91	93	91
1960	92	91	90	88	95	95
I kwartał	93	94	90	91	97	98
II kwartał	93	93	83	88	97	101
III kwartał	92	90	91	88	93	93
IV kwartał	91	86	90	85	91	88

^a Wskaźnik ONZ dla podstawowych artykułów w obrocie międzynarodowym

^b Wskaźnik Instytutu Badań Ekonomicznych i Społecznych, (Wielka Brytania) dla produktów pochodzenia rolniczego głównych producentów. Pojęcie głównych krajów eksportujących włącza wszystkie kraje z wyjątkiem przemysłowych (tzn. Stany Zjednoczone, Kanada, Wielka Brytania, kraje OEEC, Japonia, Związek Radziecki oraz Chiny).

¹ W trzecim i czwartym kwartale 1960 r. produkcja przemysłowa Krajów Wspólnego Rynku wzrosła zaledwie o jeden procent w porównaniu z poziomem kwiecień—czerwiec.

² Eksport charakteryzujący się wyraźną tendencją rosnącą w pierwszym kwartale 1959 i 1960 r. uległ poważnemu ograniczeniu w drugiej połowie ubiegłego roku. Ewolucja ta znajduje się w wyraźnej sprzeczności z sytuacją notowaną w tymże samym okresie 1959 r.

Sredni poziom cen artykułów pochodzenia rolniczego w 1960 r. nie uległ istotnej zmianie w porównaniu z poziomem cen roku ubiegłego. Zanotować jednak należy, że poczynając od drugiego kwartału 1960 r. zarówno ceny surowców pochodzenia rolniczego jak i artykułów żywnościowych wykazywały wyraźną tendencję spadkową.

Jakkolwiek zbiory europejskie były nieco gorsze w roku 1960, światowa produkcja pszenicy osiągnęła poziom wyjątkowo wysoki. Pomimo przewidywanych dostaw dla Chin zapasy czterech głównych eksporterów światowych poważnie wzrosną i osiągną prawdopodobnie poziom blisko 60 mln ton.

Podobnie nie należy oczekiwać zmniejszenia zapasów **zbóż pastewnych**. Wysokie zbiory ziemniaków, zielonej masy buraka cukrowego oraz zbóż pastewnych w krajach Europy Zachodniej pozwalają przypuszczać, że zmniejszeniu ulegnie import europejski.

Zanotować także należy gromadzące się zapasy kawy, kakao, cukru i produktów mleczarskich.

Światowa produkcja **cukru** poważnie wzrosła w 1960/61 r. i przekroczyła aktualnie istniejące zapotrzebowanie o 2—3 mln ton, co stanowi 5% światowej konsumpcji. Produkcja cukru wzrosła w większości krajów importujących, co pozwala domniemywać ograniczeń w międzynarodowym obrocie.

Podobnie poważny wzrost produkcji **masła** zaobserwować można w krajach importujących, co przypisać należy w głównej mierze polityce poszczególnych rządów zmierzających do zagwarantowania określonego poziomu cen, oraz postępowi technologicznemu w przemyśle mleczarskim. Obniżenie cen masła w 1960 r. nie pozostało bez wpływu na poziom konsumpcji wielu krajów europejskich. Należy jednak wątpić w możliwość dalszej obniżki cen, jakkolwiek zapasy europejskie wzrosły dwukrotnie w 1960 r.

Oczekiwać należy dalszego wzrostu produkcji mięsa wołowego w 1961 r. w głównych rejonach importujących (kraje Europy Zachodniej, Ameryka Północna); tym niemniej międzynarodowe obroty wołowiną utrzymują się nadal na wysokim poziomie, jakkolwiek ceny ulegną prawdopodobnie nieznacznej obniżce.

Spadek cen wełny i kauczuku przyczynił się w poważnym stopniu do obniżenia ogólnego wskaźnika cen artykułów pochodzenia rolniczego w drugiej połowie 1960 r. Zjawisko to potęguje relatywnie wysoki udział wełny i kauczuku w obrotach międzynarodowych. Przypuszczać jednak należy, że warunkiem wzrostu cen wełny i kauczuku będą rozmiary przemysłów zużywających te surowce.

Przewiduje się, że światowa produkcja bawełny tylko w nieznacznym stopniu przekroczy wolumen 1960/61 r., a zapotrzebowanie utrzyma się na niezmiennym poziomie. Nie należy również oczekiwać istotniejszych zmian w światowych zapasach wspomnianego surowca. Zmniejszenie się zapasów Stanów Zjednoczonych, które osiągnęły najniższy poziom od 1953 r. zrekompensovane zostanie w pewnym stopniu wzrostem zapasów w krajach eksportujących.

Elastyczność cenowa popytu na surowce pochodzenia rolniczego jest mała. Podaż surowców reaguje na wahania cen również dość powoli. Zarówno dlatego, że zwiększenie produkcji wielu z nich wymaga długiego czasu i znacznych nakładów inwestycyjnych (drewno, kauczuk, wełna), jak i ze względu na zapasy artykułów substytucyjnych. Producenci surowców przy osłabieniu popytu rynkowego utrzymują możliwie jak najdłużej produkcję na niezmiennym poziomie. Starają się w ten sposób wykorzystać poczynione inwestycje i nie obniżać sumy dochodów gotówkowych. Natomiast w okresach ożywienia produkcja surowców ma tendencję do wzrostu w tempie szybszym niż podnoszą się ceny przemysłowe.

Reasumując stwierdzić należy, że przekonywająco wydaje się teza o słabości międzynarodowego rynku rolniczego, przejawiającej się w zjawisku braku równowagi, w gromadzeniu się zapasów szeregu artykułów rolniczych. Ekonomisci badający problem nadwyżek stanęli wobec konieczności zastąpienia wolnego obrotu międzynarodową planową akcją gospodarczą. Coraz bardziej przybiera na znaczeniu pogląd, o potrzebie opracowania rozszerzonego programu pomocy krajom słabo rozwiniętym gospodarczo.

Sprawie tej wiele uwagi w chwili obecnej udziela Międzynarodowa Organizacja dla Spraw Rolnictwa i Wyżywienia (FAO).

Wspomniane jednak zagadnienie wymaga oddzielnego omówienia, biorąc pod rozwagę jego doniosłe znaczenie dla dalszego rozwoju stosunków międzynarodowych.

Z POBLEMATYKI SIŁY ROBOCZEJ W ROLNICTWIE CZECHOSŁOWACKIM¹

Obecne tempo wzrostu produkcji rolnej w CSRS, w której zaledwie w 1959 roku przekroczony został poziom przedwojenny, nie odpowiada zupełnie ani możliwościom gospodarki rolnej Czechosłowacji, ani potrzebom społeczeństwa.

W dyrektywach swych XI Zjazd KPCz postawił trudne, choć realne zadanie: zwiększyć do roku 1965 produkcję rolną o 40% i w ten sposób usunąć poważną dysproporcję pomiędzy rozwojem gospodarki rolnej i przemysłowej. Jedną z przyczyn niezadowalającego tempa wzrostu intensywności produkcji i wydajności pracy w gospodarce rolnej jest dysproporcja pomiędzy zapotrzebowaniem pracy a jej zasobami w produkcji rolniczej.

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie zmian w ilości siły roboczej w czechosłowackim rolnictwie i wskazanie sposobu usunięcia tej dysproporcji. Postaramy się jednocześnie odpowiedzieć na pytanie, jakie daje się często słyszeć — czy w czechosłowackim rolnictwie zachodzi faktyczny niedobór siły roboczej. Z wniosków, do których dojdziemy w naszej pracy, wynikają pewne postulaty metodologiczne, przede wszystkim w zakresie statystyki siły roboczej zatrudnionej w rolnictwie.

Tabela 1

Zmiany ilości pracowników stałych (w tys.)^a

Data spisu	Razem na obszarze całej Czechosłowacji	W tej liczbie	
		w Czechach	w Słowacji
27. V. 1930	3 637 ^b	2 379	1 158
1946	2 565	1 588	977
1947	2 335	1 400	934
31. XII. 1949	2 127	1 209	918
1950	1 923	1 112	811
1. I. 1951	1 894	1 093	802
1952	1 653	1 006	647
1. I. 1953	1 615	982	633
1. I. 1954	1 672	996	676
10. I. 1955	1 797	1 051	746
1. II. 1956	1 839	1 066	773
15. XII. 1956	1 756	1 004	752
1. II. 1958	1 692	978	714

^a Bez pracowników ośrodków maszynowych (w 1958 roku — 52 tys.).

^b Wliczając pracowników gospodarki leśnej (ca 100 tys.).

¹ Skrót artykułu W. Wachy i J. Wrany, zamieszczonego w czasopiśmie „Za socjalistyczny sielskochozajstwiennuju nauku”, nr 3, 1960.

Dla badań nad liczebnością siły roboczej rozporządzamy tylko danymi o liczbie stałych¹ pracowników, ustalonej przez Państwowy Urząd Statystyczny na podstawie wyników spisów powszechnych (tabela 1).

Z tabeli 1 wynika, że w latach powojennych w Czechosłowacji miał miejsce znaczny spadek liczby pracowników w rolnictwie. W porównaniu z rokiem 1930 liczba pracowników rolnictwa zmniejszyła się ponad dwukrotnie.

Spadek siły roboczej w latach powojennych wywołany był przede wszystkim, zwłaszcza w ziemiach czeskich, przesiedleniem Niemców. Może się wylonić pytanie, czy odpływ siły roboczej z gospodarki rolnej nie zaczął się jeszcze w latach wojennych i bezpośrednio — po oswobodzeniu kraju. Żeby odpowiedzieć na to pytanie, można wziąć z niewielkimi poprawkami dane spisów z lat 1930 i 1946, ponieważ oba te spisy były przeprowadzone na ogół na jednakowych zasadach.

Na podstawie tych danych liczba stałych pracowników gospodarstw rolnych w ziemiach czeskich wynosiła w 1930 roku około 2 222 tys. osób, a w 1946 obniżyła się w przybliżeniu o 1 588 tys., tzn. skurczyła się o 634 tys. osób, tj. do 28,5%. Jeśli się weźmie pod uwagę, że udział obywateli niemieckiego pochodzenia zatrudnionych w rolnictwie stanowił 25,3% i że do chwili spisu (1946) przesiedlenie Niemców było już prawie w całości ukończone, to stanie się jasne, że różnice należy odnieść na rachunek odejścia pracujących narodowości czeskiej do innych dziedzin gospodarki narodowej.

W następnych latach (aż do 1954) w produkcji rolnej można obserwować gwałtowny spadek liczby stałej siły roboczej. Na tym etapie przemieszczenia jej miały często charakter żywiołowy, przy czym brak było rozeznania, czy ubytek rąk roboczych w rolnictwie wyrównuje się zwiększoną mechanizacją i wzrostem produktywności pracy. Tymczasem w strukturze produkcji rolnej dokonywały się zwroty w kierunku zwiększenia uprawy roślin przemysłowych, wymagających większej intensywności, a proces uspołdzielczenia, który pozwala osiągnąć rzeczywistą oszczędność w nakładzie pracy, znajdował się zaledwie w swym stadium początkowym.

Dopiero w 1953 roku zostały poczynione kroki w celu ograniczenia nadmiernego odpływu siły roboczej z rolnictwa. W dyrektywach przyjętych przez X Zjazd KPCz wykazano, że jednym z podstawowych warunków podniesienia produkcji rolniczej jest konieczność zatrudnienia w latach 1955—1957 w gospodarce rolnej 320 tys. pracowników.

W początku 1955 roku nastąpiło zwiększenie prawie o 125 tys. stałych pracowników w rolnictwie, w dużym stopniu wskutek obniżenia górnego wieku obowiązkowego uczęszczania do szkoły. W wyniku tego w 1953 roku ze szkół ogólnokształcących zostały jednocześnie zwolnione dwa roczniki, które zwiększyły najmłodszą wiekiem grupę stałych pracowników rolnictwa.

W ciągu 1956 roku ilość stałych pracowników rolnictwa znów się zmniejszyła prawie o 83 tys. osób. Jeśli jednak uwzględnić wyniki werbunku siły roboczej do rolnictwa, który przysporzył w 1956 roku kilka dziesiątków tysięcy osób, to faktyczny ubytek dotychczasowych pracowników okaże się znacznie wyższy.

Dane ostatniego spisu sprzed lutego 1958 roku wskazują, że powstrzymanie spadku liczby stałych pracowników rolnictwa było tylko czasowe, gdyż z porównania z danymi z końca 1956 roku, liczba ich zmniejszyła się o dalszych 64 tys. osób. Wynika stąd pytanie, czy ubytek z dwóch ostatnich lat jest wynikiem zmniejszenia zapotrzebowania siły roboczej, czy też znów zaczyna się ujemna dysproporcja między zapotrzebowaniem a zasobami siły roboczej w gospodarce rolnej. A żeby móc odpowiedzieć na to pytanie niezbędne jest zbadanie jeszcze niektórych materiałów.

Obraz zatrudnienia w rolnictwie CSRS sporządzony tylko na podstawie danych o ilości stałej siły roboczej nie jest obrazem pełnym. W produkcji rolnej — zarówno w spółdzielniach produkcyjnych, jak i w sektorze indywidualnym, zatrudniona jest znaczna liczba osób pomagających, tj. osób w wieku ponad 14 lat, które albo stale pracują w innej gałęzi gospodarki narodowej, albo takie, które w gospodarstwie rolnym tylko pomagają i które nie posiadają innego stałego zajęcia (tabela 3).

Tabela 3 pokazuje, że liczba pomagających w gospodarstwach w ostatnich latach wzrasta, w szczególności w spółdzielniach produkcyjnych. Dlatego też przy ogólnej ocenie problemu siły roboczej w gospodarce rolnej niezbędne jest zajęcie się kategorią osób pomagających. Jest to ważne już choćby dlatego, że liczba tych osób wśród ogółu pracujących w rolnictwie wzrasta. Określenie wpływu tej kategorii pracujących na wykonanie prac w rolnictwie jest utrudnione tym, że pojęcie

Tabela 3

Zmiany ilości osób pomagających w czechosłowackich gospodarstwach rolnych
(w tys.)

Grupa przedsiębiorstw rolniczych	10. I. 1955	15. XII. 1956	1. II. 1958
Spółdzielnie produkcyjne III i IV typu	71	87	268
Gospodarstwa indywidualne	1 197	1 252	1 130
R a z e m	1 269	1 340	1 398

„pomagający” obejmuje pracowników o bardzo różnym stopniu udziału w procesie produkcyjnym.

W związku z problematyką ilości osób pomagających powstaje zagadnienie, z jaką dokładnością daje się ustalić liczba stałych pracowników, ponieważ przy spisie często mają miejsce fikcyjne translokacje między tymi grupami pracujących. Tak na przykład okazuje się, że ubytek stałych pracowników dokonuje się najczęściej kosztem kobiet. Jest to uwarunkowane przede wszystkim tym, że przy tworzeniu nowych spółdzielni produkcyjnych często nie zalicza się kobiet w rodzinach chłopskich do stałych pracowników, chociaż one, podobnie jak w gospodarstwie indywidualnym, pracują stale w gospodarstwie rolnym.

W związku z tym wynika potrzeba typu metodologicznego, dotycząca klasyfikacji pracowników odpowiednio do stopnia ich udziału w procesie produkcyjnym. Ponieważ w projekcie światowego spisu rolnego wprowadza się podział pracowników rolnictwa na grupy w zależności od tego, czy przepracowali oni połowę, czy trzecią część, czy też mniej od jednej trzeciej sezonu produkcyjnego, należy się spodziewać, że i w praktyce statystyki czechosłowackiej należy dokładniej zastanowić się nad tymi zagadnieniami.

Tabela 4

Obszar ziemi użytkowanej rolniczo i ziemi ornej przypadający na jednostkę stałej siły roboczej w rolnictwie

Grupa przedsiębiorstw rolniczych	Obszar przypadający na jednego stałego pracownika w rolnictwie w ha						
	rodzaj ziemi	na 15 grudnia 1956 r.			na 15 grudnia 1957 r.		
		w całej Czechosłowacji	w Czechach	w Słowacji	w całej Czechosłowacji	w Czechach	w Słowacji
Ogółem	użytkowana rolniczo	4,0	4,4	3,5	4,1	4,5	3,7
	orna	2,8	3,2	2,2	2,9	3,3	2,4
Gospodarstwa państwowe	użytkowana rolniczo	5,7	6,1	4,7	6,6	6,9	5,7
	orna	4,2	4,4	3,7	4,8	5,0	4,4
Spółdzielnie produkcyjne	użytkowana rolniczo	6,0	5,8	6,5	5,1	5,0	5,3
	orna	4,6	4,6	4,5	3,9	3,9	3,7
Właściciele indywidualni	użytkowana rolniczo	2,9	3,5	2,3	2,7	3,3	2,3
	orna	2,2	2,6	1,7	2,0	2,4	1,6

Dla oceny niedoboru siły roboczej w rolnictwie CSRS, należy zmiany w tym zakresie badać równolegle ze zmianami wielkości obszaru ziemi rolniczo użytkowanej i ornej (tabela 4).

W latach powojennych zmniejszył się obszar zarówno ziemi użytkowanej rolniczo, jak i ornej. Ponieważ jednak spadek siły roboczej w rolnictwie był znacznie szybszy niż spadek obszaru ziemi użytkowanej rolniczo, obszar ten przypadający na jednego pracownika w tym czasie prawie się podwoił. Jeżeli jednak rozpatrywać to zagadnienie szerzej, biorąc pod uwagę poziom mechanizacji i intensywności produkcji, a także sytuację w innych krajach (tabela 5), można stwierdzić, że obszar ziemi użytkowanej rolniczo na jednostkę siły roboczej nie jest w CSRS zbyt duży.

Tabela 5

Ilość hektarów ziemi użytkowanej rolniczo przypadająca na jednostkę siły roboczej w niektórych państwach

Kraj	Rok	Obszar ziemi użytkowanej rolniczo przypadający na 1-go pracownika (w ha)	Kraj	Rok	Obszar ziemi użytkowanej rolniczo przypadający na 1-go pracownika (w ha)
Czechosłowacja	1937	2,2	Finlandia	1950	3,1
	1958	4,1	Belgia	1947	4,1
Włochy	1930	2,5	Dania	1940	4,6
	1955	2,9		1953	6,2
Austria	1939	2,9	Francja	1931	4,6
	1951	3,8		1954	5,7
Holandia	1947	3,1	NRD	1956	2,8
			NRF	1956	2,8

Tabela 6

Zatrudnienie w rolnictwie

Kraj	Rok	Udział osób pracujących w produkcji rolnej w ogólnej liczbie osób zatrudnionych w całej gospodarce narodowej (w %) ^a
Finlandia	1950	46,0
Włochy	1954	39,7
Francja	1946	36,5
Czechosłowacja	1955	32,4
Austria	1951	32,2
Norwegia	1950	25,9
Dania	1950	25,1
NRF	1950	23,3
Belgia	1947	12,1

^a Wobec różnic w określeniu w różnych krajach kategorii osób zatrudnionych w gospodarce rolnej (w szczególności, jeśli idzie o włączenie w tę kategorię członków rodzin wymienionych osób) przytoczone dane nie mogą być w pełni porównywalnymi.

Dla pełniejszej oceny tego problemu można wykorzystać również dane o udziale pracowników produkcji rolnej w ogólnej liczbie zatrudnionych w całości gospodarki narodowej. Na rolnictwo CSRS przypada prawie jedna trzecia ogólnej liczby pracujących w gospodarce narodowej, co stanowi w porównaniu z niektórymi krajami o wysoko rozwiniętej produkcji rolnej liczbę stosunkowo wysoką (tabela 6).

Nie można prawidłowo rozważyć stopnia zabezpieczenia rolnictwa w siłę roboczą, nie zbadawszy podziału tej siły roboczej pomiędzy sektory i dzielnice.

Tabela 7

Rozmieszczenie siły roboczej wśród sektorów na dzień 1 lutego 1958 roku

Przedsiębiorstwo	W całej Czechosłowacji		W Czechach		W Słowacji	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Gospodarstwa państwowe	193 396	11,0	141 516	13,9	51 980	7,1
Spółdzielnie produkcyjne typu III i IV	683 354	39,6	466 735	46,1	216 619	29,6
Ośrodki						
Maszynowe	51 732	2,9	33 923	3,4	17 809	2,4
Chłopi indywidualni	815 739	46,5	370 299	36,6	445 440	60,9
Ogółem	1 744 221	100,0	1 012 373	100,0	731 848	100,0

Z danych przytoczonych w tabeli 7 widać, że w związku z szybkim rozwojem procesu uspołdzielczenia, w latach ostatnich zaszły poważne zmiany w rozmieszczeniu siły roboczej w poszczególnych sektorach.

Już w 1958 roku więcej niż połowa wszystkich pracujących w rolnictwie przypadała na sektor socjalistyczny. Jednak rozmieszczenie siły roboczej wciąż jeszcze nie odpowiada obszarowi ziemi użytkowanej rolniczo w poszczególnych sektorach.

Podczas gdy w gospodarstwach indywidualnych znajdują się znaczne rezerwy siły roboczej, w sektorze socjalistycznym, na jednego pracownika przypada bardzo duża ilość ziemi, nawet biorąc pod uwagę, że produktywność pracy jest tutaj dużo wyższa i co za tym idzie, zapotrzebowanie siły roboczej na 100 ha ziemi użytkowanej rolniczo — mniejsze.

Dla określenia zapotrzebowania na siłę roboczą wykorzystujemy dane otrzymane przez Naukowo-Badawczy Instytut Ekonomiki Rolnej Czechosłowackiej Akademii Nauk Rolniczych przy badaniu przeprowadzonym w spółdzielniach produkcyjnych na podstawie normatywów rocznego nakładu pracy.

Tabela 8

Stopień zasobności w siłę roboczą badanych spółdzielni

Wyszczególnienie	1953	1954	1955
Liczba zbadanych spółdzielni	51	51	50
Zapotrzebowanie siły roboczej na 100 ha ziemi użytkowanej rolniczo	22,9	22,8	22,4
Liczba zdolnych do pracy członków spółdzielni na 100 ha ziemi użytkowanej rolniczo	16,4	17,5	18,0
Liczba pracowników na 100 ha ziemi użytkowanej rolniczo	20,4	20,6	20,7
Stopień pokrycia zapotrzebowania na siłę roboczą w %	88,9	90,3	92,4

W 1955 roku na jednego stałego pracownika spółdzielni przypadało średnio 6,4 ha ziemi użytkowanej rolniczo, a w badanej grupie spółdzielni — 5,5 ha na każdego zdolnego do pracy (udział zdolnych do pracy pracowników w ogólnej licznie siły roboczej wynosił 77,7%). Dla pełnego zaś pokrycia zapotrzebowania badanych spółdzielni na siłę roboczą na każdego zdolnego do pracy pracownika powinno wypadać średnio 4,4 ha ziemi.

Aby ustalić obecną sytuację w spółdzielniach w dziedzinie siły roboczej, opierając się na wyżej przytoczonych danych, byłoby jeszcze niezbędne uwzględnienie następujących faktów:

a) oszczędności pracy, uzyskane w ostatnich latach dzięki wzrostowi mechanizacji, zastosowania nowej technologii, itp.,

b) udział pracowników sezonowych,

c) zmiany w intensywności produkcji (struktura zasiewów, liczebność pogłowa itp.).

Już jednak z tych danych nasuwa się wniosek, że w sektorze spółdzielczym bilans siły roboczej jeszcze w pełni nie jest zrównoważony, chociaż niedobór pracowników nie jest już tak dotkliwy, jak w latach poprzednich.

O zapotrzebowaniu siły roboczej sędzić można również z analizy działalności gospodarczej spółdzielni produkcyjnych przeprowadzonej przez Państwowy Urząd Statystyczny. W tym przypadku punktem wyjścia jest podział przedsiębiorstw rolniczych na grupy w zależności od ilości produkcji brutto na 1 ha ziemi użytkowanej rolniczo.

Tabela 9 wykazuje związek między wielkością obszaru ziemi użytkowanej rolniczo, przypadającego na jednostkę siły roboczej i wynikami gospodarczymi osiąganymi w poszczególnych grupach spółdzielni. Nas interesuje przede wszystkim fakt, że w grupie spółdzielni o najwyższej intensywności produkcji rolnej występują najwyższe wskaźniki wydajności pracy, a także to, że w tej grupie spółdzielni na jednego pracownika przypada w strefie buraczanej średnio 3,9 ha a w ziemniaczanej 4,5 ha. Liczby te w przybliżeniu odpowiadają obecnemu rozmiarowi ziemi użytkowanej rolniczo na jednostkę stałej siły roboczej w całym rolnictwie CSRS (4,1 ha).

Tabela 9

**Wartość produkcji brutto w spółdzielniach produkcyjnych
badanych przez Państwowy Urząd Statystyczny**

Wyszczególnienie	Strefa buraczana			Strefa ziemniaczana		
	do 3900 koron	od 3901 do 5250 koron	powyżej 5250 koron	do 2900 koron	od 2901 do 4250 koron	powyżej 4250 koron
Liczba spółdzielni produkcyjnych	72	84	82	119	165	66
Powierzchnia ziemi użytkowanej rolniczo na jednego stałego pracownika ha	6,0	5,0	3,9	7,4	5,6	4,5
Wartość brutto produkcji rolniczej na jednego stałego pracownika (w koronach)	19 093	23 358	24 301	16 558	19 724	21 981
Wartość brutto produkcji rolniczej na 1 ha ziemi użytkowanej rolniczo (w koronach)	3 164	4 668	6 222	2 244	3 250	4 843

Co się tyczy zmian w strukturze siły roboczej, to najbardziej nas interesują zmiany w strukturze wieku pracujących, tj. zmiany, od których w znacznym

stopniu zależy produkcyjne wykorzystanie siły roboczej. Dane z tego zakresu przedstawia tabela 10.

Tabela 10

Struktura wieku stałych pracowników rolnictwa
(tylko w Czechach)

Grupa wieku	1930	1947	1954	1958
15 — 19 lat	12,5	11,5	5,3	6,4
20 — 39 „	41,9	36,1	27,4	29,8
40 — 49 „	17,1	23,4	28,0	25,1
50 — 59 „	15,5	16,5	25,0	25,3
60 i więcej lat	13,0	12,5	14,3	13,4
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

W latach powojennych nastąpiły istotne zmiany w strukturze siły roboczej, idące w kierunku zwiększenia udziału pracowników w wieku starszym. O tych przesunięciach w strukturze wieku mówi również porównanie zmian w składzie ludności wiejskiej pracującej w przemyśle i pozostałych grupach ludności. W latach powojennych liczba urodzeń ludności wiejskiej obniża się w porównaniu z liczbą urodzeń pozostałej ludności. Natomiast śmiertelność ludności wiejskiej w dzielnicach czeskich wzrasta, a w Słowacji przeciwnie — silnie obniża się. Mówi to nie tylko o tym, że przed wojną poziom życia ludności Słowacji był niższy niż ludności dzielnic czeskich, lecz także i o lepszej strukturze wieku ludności wiejskiej w Słowacji w porównaniu z rejonami czeskimi. Stosunek między liczbą urodzeń a śmiertelnością u ludności wiejskiej także uległ pogorszeniu.

Tabela 11

Średni wiek pracowników stałych w rolnictwie na 1 lutego 1956 roku
i na 1 lutego 1958 roku

Grupa przedsiębiorstw rolniczych	W całej Czechosłowacji		W Czechach		W Słowacji	
	1956	1958	1956	1958	1956	1958
Gospodarstwa państwowe	38,1	39,1	38,7	39,9	36,6	37,0
Spółdzielnie produkcyjne typu III i IV	44,0	44,6	44,5	45,0	43,0	43,9
Chłopi indywidualni	44,2	46,6	45,0	46,7	43,3	44,2
Ośrodki maszynowe	—	32,6	—	32,6	—	32,6
Ogółem	43,6	44,0	44,1	44,5	42,8	43,3

Problem wieku pracowników stałych w rolnictwie nie przedstawia się jednakowo we wszystkich sektorach. Gorsza niż gdziekolwiek jest sytuacja w spółdzielniach produkcyjnych i w gospodarstwach indywidualnych, co w toku dalszej kolektywizacji niewątpliwie odbije się na strukturze wieku członków spółdzielni. Przed 1 lutego 1958 r. pracownicy w wieku od 14 do 19 lat w spółdzielniach produkcyjnych stanowili zaledwie 5,3%, podczas gdy pracowników w wieku ponad 60 lat było 12,1%. W lepszym położeniu są gospodarstwa państwowe, gdzie udział młodzieży w ogólnej liczbie siły roboczej stanowił 11,6%, podczas gdy pracowników powyżej 60 lat było 6,5%. Szczególnie krytyczna sytuacja jest pod tym względem w rolnictwie czeskich dzielnic kraju, gdzie prawie 38% stałych pracowników ma powyżej lat 50.

Z analizy struktury wieku pracowników rolnictwa należy wyciągnąć następujące wnioski:

1) O ile struktura wieku pracujących w rolnictwie nie ulegnie polepszeniu, trzeba się liczyć z tym, że średnia produktywność siły roboczej będzie tu stosunkowo niska, co z kolei odbije się na ogólnym zapotrzebowaniu siły roboczej dla produkcji rolnej.

2) Należy oczekiwać szybkiego naturalnego ubytku siły roboczej w rolnictwie (udział grupy pracowników w wieku ponad 60 lat stanowi 12,3%).

2) Nie należy oczekiwać u znacznej części pracowników starszych grup wieku istotnego podniesienia kwalifikacji.

Poza strukturą wieku ważnym wskaźnikiem jest tu również skład siły roboczej pod względem płci.

Struktura zawodowa ludności wiejskiej w CSRS posiada w większości wypadków charakter rolniczo-przemysłowy, a w dzielnicach o silnie rozwiniętym przemyśle — nawet przemysłowo-rolniczy. Tę okoliczność należy uwzględnić przy ocenie rezerw siły roboczej dla produkcji rolnej. Ponieważ kobiety zawsze będą stanowiły ważny składnik tych rezerw, trzeba się liczyć, że ich udział w ogólnej liczbie pracowników rolnictwa z reguły będzie wyższy niż 50%.

Tabela 12

Udział kobiet w ogólnej liczbie stałych pracowników rolnictwa na 10 stycznia 1955 roku i 1 lutego 1958 roku

Grupy przedsiębiorstw rolniczych	W całej Czecho-słowacji		W Czechach		W Słowacji	
	1955	1958	1955	1958	1955	1958
	Gospodarstwa państwowe	39,0	36,0	44,9	42,5	24,7
Spółdzielnie produkcyjne typu III i IV	49,1	53,7	55,6	57,4	36,9	45,6
Chłopi indywidualni	50,0	62,0	58,8	62,0	59,2	62,0
Ośrodki maszynowe	10,1	11,8	11,2	12,4	10,0	10,5
Ogółem	54,4	54,5	55,4	55,5	52,9	53,1

W 1930 roku udział kobiet w ogólnej liczbie siły roboczej w produkcji rolnej stanowił 57,4%. Zestawienie tej liczby z danymi przytoczonymi w tabeli 13 wskazuje, że w obecnym czasie zatrudnienie kobiet w rolnictwie jest niższe i że wzrasta ono bardzo nieznacznie.

Mała część kobiet w ogólnej liczbie siły roboczej w rolnictwie świadczy, że istnieją na tym odcinku poważne rezerwy pracy. W związku z tym, że już obecnie więcej niż połowę ogólnej liczby stałych pracowników produkcji stanowią kobiety i że sytuacja pod tym względem nie zmieni się i po dokonaniu socjalistycznej przebudowy rolnictwa, niezbędne jest stworzenie odpowiednich warunków dla pełnego ich włączenia do procesu produkcji.

WNIOSKI

Wychodząc z przedstawionej charakterystyki liczebności i struktury siły roboczej w rolnictwie, można poczynić następujące wnioski:

Znaczne zredukowanie liczby pracowników stałych w rolnictwie wynikało z wykorzystania rezerw stworzonych na czechosłowackiej wsi w formie ukrytego bezrobocia w przedwojennych stosunkach kapitalistycznych.

Następnym źródłem pozwalającym wyzwolić siłę roboczą z rolnictwa, okazuje się oszczędność pracy uzyskiwana dzięki stworzeniu socjalistycznych stosunków produkcyjnych i rozwinięciu sił wytwórczych na wsi.

Odpływ siły roboczej z rolnictwa posiadał w większości wypadków charakter żywiłowy, a proces ten często popadał w sprzeczność z interesami rolnictwa. Tym tłumaczy się dlaczego w omawianym okresie nie tylko nie złagodziły się, lecz nawet nieco zaostrzyły dysproporcje w rozmieszczeniu siły roboczej w przekroju terytorialnym, odziedziczone po społeczeństwie kapitalistycznym.

Łącznie z tym w procesie uspołdzielczania produkcji rolnej kształtowały się również dysproporcje w rozdziale siły roboczej pomiędzy poszczególnymi sektorami rolnictwa.

Zywiołowy odpływ siły roboczej wywarł niekorzystny wpływ i na strukturę wieku pracowników produkcji rolnej.

W ten sposób w rolnictwie wytworzyła się niezgodność pomiędzy zapotrzebowaniem na pracę a jego pokryciem. W wyniku zastosowanych środków dysproporcja ta została w znacznym stopniu złagodzona, chociaż nie jest ona jeszcze w pełni usunięta. Wydaje się równocześnie, że nie zachodzi konieczność, a nawet nie ma możliwości, by wykazaną powyżej dysproporcję usuwać w drodze podnoszenia absolutnej liczby siły roboczej w gospodarce rolnej.

Tak więc niezgodność między zapotrzebowaniem pracy żywej a jej pokryciem wynika obecnie nie z absolutnego niedoboru siły roboczej w rolnictwie, lecz przede wszystkim z wadliwego jej rozmieszczenia i struktury. A zatem dla zabezpieczenia produkcji rolnej w siłę roboczą, niezbędnym jest przede wszystkim:

- 1) Usunięcie nierównomierności w rozmieszczeniu siły roboczej w sektorach,
- 2) Polepszenie rozmieszczenia terytorialnego siły roboczej,
- 3) Polepszenie struktury wieku zatrudnionych w gospodarce rolnej,
- 4) Stworzenie ekonomicznych i socjalnych warunków dla całkowitego włączenia kobiet do procesu produkcji.

Nierównomierność w rozmieszczeniu siły roboczej wśród oddzielnych sektorów zostanie faktycznie usunięta w wyniku socjalistycznej przebudowy wsi. W ten sposób zostaną uruchomione znaczne rezerwy siły roboczej tkwiące w gospodarstwach indywidualnych. Niezbędne jest jednak zapobieganie odpływowi siły roboczej z rolnictwa w toku jego dalszego uspołdzielczania.

W rejonach centralnych zazwyczaj są braki w sile roboczej w miejscowościach bardziej uprzemysłowionych. Przy rozwiązywaniu tego problemu należy przede wszystkim dążyć do lepszego wykorzystania miejscowych rezerw siły roboczej i jedynie w krańcowych wypadkach myśleć o przerzuceniu siły roboczej z innych gałęzi. Z drugiej strony w niektórych dzielnicach gdzie istnieje nadmiar siły roboczej w rolnictwie można podnieść sprawę translokacji części pracowników do innych gałęzi gospodarki narodowej.

Dla polepszenia struktury wieku siły roboczej niezbędne jest przede wszystkim przyciągnięcie do produkcji rolnej dostatecznej ilości pracowników młodych, a także uzupełnienie grupy w wieku od lat 20 do 40.

Zadania odnośnie zaciągu młodzieży do prac w rolnictwie są wykonywane niezadowolająco. W 1958 roku zamiast zaplanowanych 44 tys. młodych pracowników zostało zwerbowane tylko 37,5 tys. Prócz tego często mają miejsce wypadki samowolnej ucieczki młodych pracowników z rolnictwa. Doświadczenie pokazało, że zadania zapewnienia dostatecznej liczby młodych pracowników dla produkcji rolnej nie można rozwiązywać drogą czysto administracyjną. Ważne jest nie tylko przyciąganie młodzieży, lecz i zatrzymanie jej w gospodarstwie rolnym. W tym celu należy stworzyć na wsi odpowiednie ekonomiczne i kulturalne warunki. Problem ten ogarnia szeroki krąg zagadnień, przy czym sprawa polega tu nie tylko na wielkości dochodów pracowników, choć naturalnie i ten moment gra ważną rolę.

Środkiem polepszenia niekorzystnej struktury wieku będzie także przyciągnięcie do gospodarki wiejskiej pracowników w wieku średnim. Obfitym źródłem tej kategorii pracowników są żony pracujących zamieszkałych na wsi, lecz nie zatrudnionych w produkcji rolnej. Zasadniczą przesłanką prawidłowego rozwiązania zagadnienia dopływu pracownika do spółdzielni produkcyjnych staje się zestawienie bilansu siły roboczej z uwzględnieniem perspektywy na kilka lat naprzód. Należy zatroszczyć się o to, ażeby wszystkie spółdzielnie włączyły do planu perspektywicznego również i problem siły roboczej.

W planie tym niezbędne będzie wykazanie nie tylko przewidywanego zapotrzebowania pracy, lecz i źródeł jego pokrycia. Składową część winien stanowić plan podwyższania kwalifikacji kadr. Dalej niezbędne będzie wypracowanie planu przedsięwzięcia środków zabezpieczających stabilizację siły roboczej, w szczególności pracowników młodych.